

Výstava Komunismus a jeho epocha

Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci se Spolkovou nadací pro zpracování diktatury SED a Německým historickým muzeem uspořádal v listopadu 2017 na náměstí Václava Havla v Praze obsáhlou panelovou výstavu bilancující epochu komunismu. Její umístění v sousedství Nové scény Národního divadla, která zahájila provoz v roce 1983, nebylo bez symbolického rozměru. V jejím interiéru je totiž použit zelený mramor z Kuby, kde dodnes vládne komunistická ideologie. Kolik československých zbraní tehdy asi stála tuna kubánského mramoru? – zeptá se pravděpodobně ne jeden návštěvník divadelní kavárny, když se o původu kamene dozví. Náměstí pojmenované po Václavu Havlovi patří dnes v Praze k nejživějším. Probíhají tu společenské, umělecké i spontánní aktivity, které by se v časech reálného socialismu setkaly se zákazem nebo přinejmenším s nevolí.

Autorem výstavy je historik a publicista Gerd Koenen (nar. 1944), který vyrůstal v západním Německu a během svých studií na přelomu šedesátých a sedmdesátých let přijal komunistickou ideologii, hlavně maoistického ražení. Kvůli politice rezignoval na promoci, agitoval a psal do komunistických novin. S ideologií se rozešel až v roce 1982, mimo jiné pod vlivem polské Solidarity. Svou zkušenost s komunismem reflektoval, a stal se tak autorem zasvěcených analýz nejen komunistické ideologie, ale i západoněmecké krajní levice a odborníkem na německo-ruské vztahy. Pravidelně publikuje v periodikách, jako je *Der Spiegel* nebo *Die Zeit*.

Koenen dokáže postihnout lákavou a svůdnou sílu komunismu stejně jako poznat, kde začíná manipulace. Zločiny pojmenovává přímo. *Násilně prozrazovaný nárok zasahovat do všech oblastí života, právem označovaný za „totalitární“, zničil nespočet existencí a stál milióny lidských životů. Zanechal za sebou nesmírnou duchovní i společenskou poušť. Komunistům se však*

Výstava na náměstí Václava Havla

Foto: Přemysl Fialka

v dobách největšího rozmachu podařilo vyvolat neuvěřitelné mladistvé nadšení a mobilizovat intelektuální a umělecké síly. Dokud permanentní vypětí nevyústilo ve vyčerpání, pasivitu, cynismus nebo únik do disentu. Přesto přišlo náhlé zhroucení socialistického tábora a Sovětského svazu po roce 1989 nečekaně. Stejně nečekaný byl i rozmach Číny při zachování diktatury komunistické strany. Obě tyto skutečnosti vybízejí, abychom znovu a znovu vysvětlovali a zvažovali historickou „kariéru“ komunismu od roku 1917 (z úvodního textu).

Výstava střídá chronologické a tematické panely. Na každém z nich je relativně hodně cenného obrazového a dokumentačního materiálu i textu, který je však natolik koncentrovaný, že umožňuje pochopit základní intenci výstavy i přečtením jen její menší části. Kdo má více času, jistě ocení, jak se sevřeně psané výpovědi vzájemně doplňují i jak promlouvá obrazová složka. Především ale zaujme zpracování tématu v celosvětové perspektivě.

Autor ukazuje, jak komunistický nárok na vytvoření nového člověka redukuje lidi na materiál. V praxi jde o koncentraci moci nad společností

výměnou za to, že člověk bude zbaven některých základních starostí, které s sebou život nese (o práci, byt, vzdělání, volný čas, společnost...). V panelu Staří lidé, Noví lidé, Velký experiment se píše: *Na místo „starých lidí“ mají nastoupit androgynní „noví lidé“ se zdravým tělem a vyškoleným mozkem, kteří budou rozvíjet nekonečný potenciál pro vědu, techniku a kulturu. Tento dobový ideál optimalizace „lidského materiálu“ zastávají komunisté velmi extrémním způsobem. Komunisté neměli dostatek „třídně uvědomělých proletářů“. Proto sázeli hlavně na děti a mládež, jejichž energie, hlad po zážitcích, obětavost a touha růst se snadněji vykořisťovala. Ctižádostiví nadšenci a mladiství kariéristé se tak brzy stali páteří nabubřelých správních, propagandistických a represivních aparátů, typických pro všechny komunistické režimy.*

Výstava sleduje ruskou revoluci, ustavení Kominterny, kolektivizaci a industrializaci v sovětském Rusku a další jevy až po perestrojku a postkomunismus, což poslouží nejen mladším generacím. Chronologická linie je kostrou pro tematické panely, které představují rozpory mezi sebe-

prezentací komunismu jako režimu pro dělníky a realitou, která stírala rozdíl mezi nucenou a placenou prací. Jeden panel ukazuje teror jako způsob vlády. Dalším tématem je kult komunistických vůdců. Následující panely se věnují expanzi komunismu po druhé světové válce, včetně konfliktů, které vedly bloky studené války v Asii, Africe a Latinské Americe. Dalšími tématy jsou státní ateismus, postavení žen, všední den nebo militarismus.

Výstava končí bilancí s otevřeným koncem: *Vědci napočítali až 100 milionů „mrtvých komunismu“. Oproti nacistům směřovaly komunistické režimy 20. století násilí a teror především vůči vlastním lidem. Proto chtějí jejich dědici v Moskvě nebo v Pekingu vše přerušit*

pláštěm hrdinské tragiky. Mnoho lidí se nechce zabývat dědictvím masového násilí, které zasáhlo každou druhou rodinu. „Vyrovňování se s komunismem“ je ze všech těchto důvodů velmi těžké.

Výstava se s rokem 2018 přesunuje z náměstí Václava Havla na pražské náměstí Jiřího z Poděbrad, kde bude až do konce ledna. Zhlédnout ji můžeme v době, kdy světem hýbe jaderná hrozba ze strany komunistického režimu Severní Koreje. Státu, který produkuje výkonné rakety, ale není schopen uživit vlastní obyvatele. Stejně jako někdejší Sovětský svaz. Výstava tak může přispět k lepšímu pochopení některých současných událostí. Hlavně ale velmi věrohodným způsobem ukazuje motivace a projevy komunistů, kteří si mysle-

li, že vybudují novou společnost, jež bude jinak používat peníze, obejde se bez Boha, nebude potřebovat vlastnictví a jednotlivce rozpustí v kolektivitu. Komunisté slovy Gerda Koenena věřili, že se jim podařilo rozklíčovat zákony ekonomie a historie a že sami ztělesňují tuto vševedoucnost. Koenen je autor, který i díky své životní zkušenosti dokáže přesvědčivě odmítnout všechny takové projevy vševedoucnosti. Výstava podněcuje kritické myšlení a nedůvěru k receptům, které vypadají lákavě a neproblematicky. Proto také podle našeho názoru může přispět k české debatě o komunismu a o nebezpečích, kterým je permanentně vystavena demokracie.

Blanka Mouralová

Konference o dějinách socialismu v Pule

Ve dnech 28. až 30. září 2017 se uskutečnila již třetí mezinárodní konference pořádaná Centrem pro kulturologická a historická bádání o socialismu (CKPIS) při Univerzitě Juraje Dobrily v Pule. Již tradiční pojmenování tohoto ob rokonaného setkání *Socijalizam na klupi/Socialism on the bench* (Socialismus v lavici) odkazuje na původní, především didaktické zaměření této akce, kdy organizátoři reagovali na potřebu promyslet a teoreticky uchopit nedávné dějiny Chorvatska a Jugoslávie ve školním dějepise. Třetí konference pod tímto názvem však svým záberem již dalece přesáhla své původní zaměření. Postupně se totiž stala nejvýznamnější pravidelně konanou akcí věnovanou výzkumu dějin socialistické Jugoslávie jak v Chorvatsku, tak v celém širším regionu.

Letošní konference měla podtitul *Komuniste a komunistické strany: strategie, akce, debaty*. Pořadatelé tak využili výročí sto let říjnové revoluce, 150 let od prvního vydání *Marxova Kapitálu*, ale také osmdesát let od příchodu J. B. Tita do čela jugoslávské komunistické strany k tomu, aby od dosavadního zájmu především o ob-

dobí tzv. druhé Jugoslávie přistoupili k obecnějšímu pohledu na fenomén komunismu nejen v jugoslávské, ale také v evropské či světové perspektivě.

Skutečnost, že se takto ambiciózní podnik podařilo zorganizovat na jedné chorvatské regionální univerzitě, není náhodný. Za již několikaletou činností centra stojí aktivní tým historiků, sociologů a antropologů. Jeho nejvýraznější tvář je historik mladší střední generace Igor Duda, který se doposud v chorvatské historiografii uvedl pracemi o každodenním životě za socialismu a ve své poslední knize o pionýrech se zabýval dětstvím ve vztahu k ideologii jugoslávského socialismu. Společně se svými

kolegy také řešil několik projektů zaměřených na sociální dějiny socialistické Jugoslávie. Jen v minulém a tomto roce z této spolupráce vzešly v chorvatštině vydané sborníky *Stvaranje socijalističkoga čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma* (Vytváření socialistického člověka. Chorvatská společnost a ideologie jugoslávského socialismu) a v britském nakladatelství Routledge vydaná monografie *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism* (Sociální nerovnosti a nespokojenost v jugoslávském socialismu).

Pulské pracoviště je v rámci dnešního Chorvatska i celého regionu bývalé Jugoslávie svým výzkumným zaměřením výjimečné: nepohybuje se v převažujícím totalitárním přístupu a nenechává se svázat aktuálním nacionálním rámcem. Socialistickou Jugoslávii chápe v zásadě jako modernizační projekt, který přinesl překonávání regionálních a sociálních bariér, urbanizaci, ženskou emancipaci, zvyšování životní úrovně, masový fenomén trávení volného času, rozmach turismu nebo rozvoj vzdělání. Na druhé straně však centrum nelze podezřívát ze snahy vylíčit někdejší

režim jen ve světlých barvách. Jeho výzkum se soustřeďuje i na řadu záporných či ambivalentních jevů titoistického režimu: přetrvávající sociální nerovnost, nezaměstnanost, pracovní emigraci, sociální konflikty, praktickou dysfunkčnost systému samosprávného socialismu, a tedy neschopnost režimu uvést do praxe některé ze svých ideologických postulátů, donucovací nástroje a politické násilí atd.

Pracovníkům centra se také podařilo vybudovat aktivní síť podobně zaměřených historiků z takřka všech nástupnických zemí někdejší jugoslávské federace. To je velmi záslužné vzhledem k tomu, že jednotlivé postjugoslávské historiografie jsou více méně vzájemně izolované a inklinují k nacionalistickým výkladům, které kolidují s podobně národoveckým pohledem uplatňovaným v jiných částech bývalé federace. Igor Duda se svými spolupracovníky také navázal čilou spolupráci s předními pracovišti věnujícími se dějinám socialistické Jugoslávie nebo socialismu obecně v ostatních evropských zemích i v zámoří. Bez nadsázky lze říci, že z provinční chorvatské univerzity, která byla donedávna jen regionálním pedagogickým institutem, se týmu podařilo vytvořit světově respektovanou instituci. Nejen kvůli svému výzkumu, ale především díky skvělé organizační práci se vyrovnala jiným univerzitám a výzkumným ústavům v Chorvatsku i dalších jihoslovanských zemích nebo je i předčila. V poslední době navíc již také překonává rámeček dějin Jugoslávie a účastní se debat ke studiu socialistických režimů v širší perspektivě. O jejím potenciálu svědčí i letošní konference.

Setkání se zúčastnilo téměř sto badatelů z více než patnácti zemí. Z bývalých jugoslávských republik (a autonomních oblastí) chyběli jen zástupci Kosova a Černé Hory. Kromě referujících z Chorvatska byli nejvíce zastoupeni badatelé ze Srbska, Slovinska a z Bosny a Hercegoviny (a to jak ze Sarajeva, tak z Banja Luky – pulská konference je

tak možná jediným místem, kde se společně setkávají historici z muslimské (bosňácké) i srbské části této rozdělené země. Mezi účastníky byli dále také hosté z Itálie, Německa, Rakouska, Velké Británie, Francie, Maďarska, či dokonce z Finska a Běloruska. Českou historiografii kromě autora této zprávy zastupovali Jan Pelikán z pražské filozofické fakulty, Boris Moskovič z Masarykova ústavu a Milan Sovilj z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Nutno ovšem říci, že na nepopíratelném mezinárodním rozměru akce, na chorvatské i postjugoslávské poměry takřka nebývalém, se do určité míry podepsala několikerá emigrace z tohoto prostoru. Mnozí z přítomných zahraničních historiků totiž přímo pocházejí z bývalé Jugoslávie nebo jsou potomky někdejších přistěhovalců z tohoto prostoru. Dějiny socialistické Jugoslávie tak nejen kvůli jejímu významnému postavení v bipolárně rozděleném světě, experimentu se socialistickým samosprávným systémem a složité národnostní otázce, ale i kvůli obrovské diaspoře jsou v západním světě studovány v mnohem větším rozsahu než dějiny české nebo československé. Proto nakonec i tento ročník konference *Socialism on the Bench* měl opět své těžiště v jugoslávských tématech.

Obecný rozměr setkání zajišťovali tři hlavní přednášející: profesor oxfordské univerzity Stephen Smith, Jens Gieseke z Centra pro soudobé dějiny v Postupimi a Pavel Kolář z Evropského univerzitního institutu ve Florencii.

Profesor Smith, který je odborníkem na revoluční Rusko a Čínu, se v úvodní přednášce zamýšlel nad různými historiografickými přístupy ke studiu bolševické revoluce. Poukázal přitom na význam kulturních dějin, které se zaměřují na úlohu symbolů a rituálů. Dále také vyzdvihl přínos tzv. dějin zdola. V této perspektivě se podle něj jako klíčové v komunistickém hnutí jeví masová mobilizace a militarizace. Ty můžeme pozorovat jak v revoluci ruské, tak čínské, ale i v jednání komunistů ve španělské

občanské válce i v národně osvobozeneckém boji jugoslávských partyzánů. Za trvalé dědictví bolševické revoluce profesor Smith označil nikoli její primární deklarované cíle, nýbrž sekundární efekty: emancipaci žen, národotvorné procesy a odpor vůči velmocenské dominanci v mimoevropských částech světa. Zdůraznil přitom zejména úlohu bolševického režimu při vytvoření muslimských sekularizovaných národů střední Asie. Jens Gieseke přednášel o komunistických stranách ve státně socialistických společnostech na příkladu východoněmecké SED. Pavel Kolář se ve svém vystoupení věnoval ztrátě víry ve vše vysvětlující politické ideologie a úpadku masových politických stran jako průvodnímu jevu období pozdního socialismu v zemích východního bloku v 70. a 80. letech. Poukázal přitom na skutečnost, že obdobný trend postihl politickou kulturu i v západním světě. Tento vývoj tak zřejmě souvisí se sociálními procesy, které se v obou částech rozdělené Evropy odvíjely sice v různých politických podmínkách, avšak v zásadě ve strukturálně podobných společnostech.

Mezi velkým množstvím referátů, které zazněly v paralelně probíhajících panelech, vyvolávaly největší pozornost příspěvky zabývající se mocenskými mechanismy ve stranických strukturách socialistické Jugoslávie a také nacionální politikou jugoslávských komunistů či jejich reflexi mezinárodních vztahů. Obě tyto otázky totiž úzce souvisí s kolapsem nejen jugoslávského socialismu, ale také jednotného státu. K této problematice také vystoupili i čeští účastníci. Boris Moskovič se zabýval stranou jako prostorem konfrontace jugoslávských komunistů v letech 1988–1990. Jan Pelikán představil analýzu percepce národnostních vztahů v záhřebském a bělehradském tisku na počátku 70. let.

Hojně navštívený byl panel věnovaný studiu biografii čelných komunistických funkcionářů. V jeho rámci zazněl také příspěvek mladého bělehradského historika Petra Žarkoviče

o Marku Nikezićovi, představiteli skupiny tzv. srbských liberálů, kteří byli počátkem 70. let z Titova rozhodnutí odstaveni od moci. Tito reformní, antinacionalističtí srbsí komunisté jsou dnes částí srbské inteligence adorováni. V jejich mocenském pádu se spatřuje promarněná příležitost ke skutečné modernizaci srbské společnosti. Současní srbsí liberálové také idealisticky předpokládají, že pod Nikezićovým vedením by se Srbsko dokázalo vyhnout nacionalismu a podařilo by se mu dosáhnout bezkonfliktních vztahů s ostatními jugoslávskými republikami. Nebere se přitom příliš v úvahu otázka, jak by se tato skupina vyrovnala v případě rozvolňování federace s problémem postavení srbské populace v Chorvatsku a v Bosně a Hercegovině, který by se nutně objevil. Působení Marka Nikeziće, inteligentního a kultivovaného politika, který v jugoslávském komunistickém hnutí zosobňoval tradici humanismu a upřímnou snahu o reformu systému, bezpochyby patří ke světlým momentům jugoslávského socialismu. Současné politické cíle, jakkoliv snad ušlechtilé, by na historickou analýzu takové osobnosti ale neměly mít vliv. Ačkoli Žarkovićův příspěvek svědčil o značné erudici, byla taková tendence v referentově přístupu jasně patrná.

V postjugoslávském prostoru je debata o interpretaci komunistické minulosti velice vyostřená. O metodologické otázky, o střet mezi totalitářským a kulturně sociálním výkladem jde zpravidla až v druhé řadě. Aktualizace a prvoplánové tendenčnosti se dopouštějí někteří historici z obou znesvářených stran. Mezi obhájce pozitivního obrazu socialistické éry přitom nepatří jen stoupenci levice, nýbrž také liberálové a odpůrci nacionalismu (kteří vzhledem ke krajně konzervativnímu a nacionalistickému charakteru zdejší pravice jsou považováni za levice). Na pulské konferenci byla tendenční vystoupení, jako to shora uvedené, ovšem spíše výjimkou.

Mezi tématy byly dále např. oblast kultury a umění, architektury a ur-

Univerzita Juraje Dobrily v Pule

Foto: Orlovic GFDL

banismu, sociální či bytová politika, propagace jugoslávského typu socialismu v zahraničí a další dimenze zahraničněpolitického působení Titova režimu. Nově se však mezi již tradičními oblastmi zájmu objevila také ekonomická problematika. Zejména historici mladší generace působící jako doktorandi na západních univerzitách oprášili zájem o jugoslávský systém samosprávného socialismu a jeho reálný dopad na chod podniků. Např. Saša Vejzagić, doktorand na Evropském univerzitním institutu ve Florencii, referoval o roli stranických organizací ve velkých jugoslávských podnicích na příkladu chorvatské firmy Industrija nafte (INA). Autor této zprávy pak představil dosavadní výsledky svého výzkumu, realizovaného na půdě ÚSTR, o postojích komunistické vládnoucí moci v ČSSR a v Jugoslávii vůči tzv. výměně pracovní síly. Příspěvek se týkal doposud neprobádané problematiky o vývozu jugoslávských dělníků do Československa a dalších socialistických zemí. Zajištěním práce pro své občany v těchto státech se jugoslávský socialistický režim snažil částečně kompenzovat masivní pracovní emigraci do západní Evropy. Ačkoliv odchod za prací na Západ byl v Jugoslávii legální,

podrývalo „prodávání pracovní síly kapitalistům“ socialistickému režimu jeho legitimitu. Dosavadní výzkum však nasvědčuje tomu, že mocenské struktury obou k socialismu se hlásících zemí postupovaly v této oblasti mimořádně účelově a neideologicky.

Relativně málo byla – vzhledem k proklamovanému chronologickému rozpětí – zastoupena témata z období druhé světové války a z meziválečné éry. Většina prezentací se také týkala spíše socialismu jako praxe než jako ideologie či hnutí. Velkou odezvu proto vyvolal příspěvek Stefana Gužvici, studenta Středoevropské univerzity v Budapešti, o jugoslávských komunistech, kteří se v druhé polovině 30. let stali oběťmi Stalinových čistek. Tomuto tématu se naposledy věnovali historici v 80. letech během procesu odkrývání tabuizovaných témat. Jejich práce však tehdy ještě nevystoupily z mezí titoistického diskurzu a navíc se opíraly jen o relativně chudou, v té době dostupnou pramennou základnu (hlavně o svědectví pamětníků). Zdá se tedy, jak ostatně dokládala i pozitivní reakce publika, že po třech desetiletích již konečně nastal čas toto téma znovu otevřít.

Lze si jen přát, aby za dva roky o účast na konferenci projevil

větší zájem historici zabývající se nikoli výlučně jugoslávskými tématy. Organizátorům se podařilo vytvořit prostor pro debatu na „jugoslávské“ úrovni. Jak se ovšem na konferenci opakovaně ukázalo, studium socialistické Jugoslávie bylo vhodné uvést do užšího kon-

taktu s bádáním o socialistických režimech sovětského bloku. Pouze komparativní perspektiva by totiž umožnila odpovědět relevantně na otázky, v čem byl titoistický systém výjimečný a v čem naopak vykazoval znaky obdobné znakům „režimů sovětského typu“. Zároveň bychom

si však měli přiznat, že ani výzkum československého státního socialismu není v dostatečné míře propojen s bádáním probíhajícím v jiných postkomunistických zemích a že naše úvahy o podobnostech a rozdílech stojí mnohdy na vratkých základech.

Ondřej Vojtěchovský

„Tu stojím, jinak nemôžem...“

Výrok pronesený německým reformátorem Martinem Lutherem (1483–1546) před Říšským sněmem ve Wormsu v roce 1521 byl vybrán jako přílehlavý název mezinárodní konference pořádané Státním archívem v Bratislavě k 500. výročí reformace. Za její počátek je tradičně považováno zveřejnění 95 Lutherových tezí proti odpustkům, které vyvěsil na brány všech kostelů v univerzitním městě Wittenbergu buď 31. října 1517 nebo v polovině listopadu téhož roku (o přesném datu nepanuje shoda). Na organizaci konference, která proběhla ve dnech 7.–8. listopadu 2017 v Pálffyho paláci v Bratislavě, se podílely Ministerstvo vnitra Slovenské republiky (MV SR), Ústav politických věd Slovenské akademie věd (ÚPV SAV), Evangelická církev augsburského vyznání na Slovensku (ECAV) samosprávný kraj Bratislava a Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR). Úkolem ÚSTR bylo zajistit českou účast a zejména obsadit konferenční panely věnované ekumenické spolupráci církví ve dvacátém století a perzekuci v obou totalitních systémech.

Časový i obsahový rozsah konferenčních příspěvků byl poměrně značný: od těch, které byly v zajímavých souvislostech věnovány aktuálním problémům dneška skrze osvětlení pracemi německého reformátora (např. Mgr. Anna Barnau, PhD., reprezentující Ústav cizích jazyků Lékařské fakulty Univerzity Komenského, vystoupila s příspěvkem *Pohled M. Luthera na Korán, Turky a jejich duchovní a světský život*) až po příspěvky z oblasti pomocných věd

historických (PhDr. Ladislav Vrtel z odboru archivů a registratur MV SR s příspěvkem na téma *Evangelická heraldika, její kořeny, vývoj a současnost*). K historii i současnosti ECAV na úvod promluvil též generální biskup církve, doc. PhDr. Miloš Klátik, PhD.

Profesní zaměření vystupujících bylo podobně široké: od teologů a historiků přes archiváře k odborníkům na pomocné vědy historické. Z důvodů přednostního zaměření na moderní dějiny 20. století poněkud omezíme informace k impozantnímu nástupu luteránské a kalvinistické reformace v Uhrách v 16. až 17. století. Stejně tak ponecháme stranou příspěvky věnované reakci katolické strany po reformním tridentském koncilu. Toto období, všeobecně známé jako rekatolizace, přineslo v zemích Uherské koruny poněkud jiné výsledky než nám známější netolerantní monokonfesionalitu v zemích Koruny české. Nedošlo k zásadnímu vytlačení protestantských církví s mocnými šlechtickými a měšťanskými protektory ze všech jejich pozic v Horních Uhrách. V této souvislosti zmíním jeden zásadní postřeh: násilnosti provázející vzájemné konflikty byly co do brutality a početnosti výskytu naprosto srovnatelné, ať je páchali příslušníci a sympatizanti protestantských církví nebo církvé katolické.

Živý zájem přítomných vzbudily právě dvě úvodní přednášky, vycházející z poněkud aktualizované interpretace Lutherových traktátů, jež pojednávají o problému pro jeho současníky velmi palčivém, a to jak se vyrovnat s tureckou expanzí. Šlo

o vystoupení již zmiňované Anny Barnau a Mgr. Maroše Nicáka z Evangelické bohoslovecké fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě.

První z nich nejprve sumarizovalo vývoj konfrontace křesťanského Západu (Occidentu) s blízkým islámským Východem (Orientem) od arabských výbojů sahajících k Pyrenejím přes křižácké výpravy až po vrcholné období říše Osmanských Turků počínající dobytím Cařihradu (někdejší východořímské Konstantinopole) v roce 1453 a velmi úspěšnou expanzivní vládu sultána Sülejmana Náherného. K největšímu ohrožení římské říše, a tedy i křesťanstva ve střední Evropě došlo právě v počátečním období Lutherova reformačního působení. Osmanští Turci děsili obyvatelstvo podrobených křesťanských území též zvykem zajímat nezletilé křesťanské hochy, přimět je ke konverzi k islámu a vychovat z nich jádro svého obávaného vojska – janičáře, elitní bojovníky spolehlivé a ke zběsilosti statečné v bitvách s někdejšími souvěrci (odtud úsloví: poturčenec horší Turka).

Luther se seznámil s Koránem a se starším spisem v tureckém otroctví delší dobu pobývajícího křesťanského zajatce (vznikl v roce 1519 pod názvem *Vojna s Turky*). Pod dojmem tohoto spisku přistupoval k turecké hrozbě jako k trestu Božímu pro znesvářené a navzájem se potírající křesťany. Ti by, podle něj, měli znát nauku nepřitele, seznámit se s Koránem, aby přímo na jeho textech mohli vykládat bludy Mohamedovy nauky. Jak se má křesťan zachovat, když je ohrožen islámskými bojovníky na

životě a svobodě? Na tuto palčivou otázku odpovídalo Lutherovo učení o „dvoji říši“. Vládcové světské říše (světští křesťanští panovníci – dnes bychom řekli politici) jsou povinni bojovat proti jinověrcům se zbraní v ruce. Papež a především duchovní autority protestantské, reprezentanti říše ducha, mohou bojovat jen duchovním způsobem, modlitbou.

Velmi nelichotivě se Luther vyjadřoval o tureckých zvycích a mnohoženství, které dle něho degraduje instituci manželství a rodinu. Připouštěl ovšem, že správa osmanské říše je v některých ohledech dokonalejší než u křesťanských států. Soustředěný útok Turků do nitra evropských zemí vnímal eschatologicky jako poslední bitvu se Satanem. Odmítal však myšlenku „svatě“ křižácké výpravy proti Turkům, což odůvodňoval právě výše zmiňovaným učením o „dvoji říši“. Křesťané by měli dobře znát Bibli, aby při setkání s vyznavači islámu obstáli a mohli argumentovat o přednostech své víry na příkladech ze Starého i Nového zákona. Na tomto místě se ovšem přímo nabízí aktualizace na naši žhavou současnost. Kdybychom si mohli dovolit otázat se, co by nám Luther poradil v dnešní situaci, zřejmě bychom se dočkali rady, abychom si byli vědomi předností křesťanství ve srovnání s islámem. A to zejména ženy, které jsou v, pozdějšími nánosy nezakaleném, odkazu Kristově rovny mužům. Jinými slovy: abychom se snažili expanzi islámu čelit pomocí kulturní a vzdělanostní převahy. To bychom ovšem v oblasti znalosti křesťanských a judaistických kořenů naší civilizace nesměli zaostávat.

V dalším příspěvku s názvem *Postoj Martina Luthera k Turkům a jeho obraz islámu v období humanismu* rozebíral Maroš Nicák reformátorovy spisy a kázání věnované vojákům před obleženou Vídní v roce 1529.

Luther varoval před špatnou kázní rozrůzněných vojsk křesťanských spojenců (což se projevilo již při osudné porážce v bitvě u Moháče o tři roky dříve), nabádal, aby se nepodceňovala „satanská povaha“ Turků.

Maroš Nicák u řečnického pultu

Foto: Státní archiv v Bratislavě

Zavraždění zároveň vytvářejí zástup mučedníků pro víru a z jejich krve vzejde v budoucnu křesťanům posila a záchrana.

Po odeznění obou uvedených příspěvků došlo k živé diskusi, kdy se objevil též dotaz na Lutherův postoj k Židům. Luther je znám celou řadou silně antisemitských výroků, které byly za nacismu zneužity. Především se hojně využívaly k obhajobě perzekuce Židů a holocaustu.

Mezi dalšími příspěvky zaujalo vystoupení Mgr. Anny Konyové, PhD., z Filozofické fakulty Prešovské univerzity. Příspěvek na téma *Žena a reformace. Vliv reformace na život žen v Horních Uhrách v 16. a 17. století* si zasloužil pozornost již při úvodním představení poměrně stereotypního pohledu Lutherových stoupenců z počátků reformace na ženu a její roli. Jistý pokrok u luteránů lze spatřovat v tom, že konečně byla i v právní praxi uznána rovnost ženy a muže před Bohem. To se promítlo do drsných dobových zákonů současnému právnímu povědomí dosti cizím způsobem. Původně se při prokázání nevěry trestala smrtí jen žena, u reformovaných se zavedly, aby se nastolila rovnost, stejné drakonické

tresty i pro muže (ti se původně mohli od popravky vykoupit apod.). V zásadě se v dobových dokumentech setkáváme s trojím typem žen: šlechtičny, měšťanky a manželky luteránských kazatelů/pastorů. Dosud se málo zdůrazňovala role šlechtičen a zámožných měšťanek jako mecenášek a zakladatelek církevních škol. Z řad reformované šlechty v Horních Uhrách mezi nejznámější z nich patřily Alžběta Thurzová, Eufrosina Thekely a Zuzana Loránfy, která finančně podporovala uherské studenty posílané na studia do Anglie. Málo se zmiňuje též role manželky Františka Rakocziho při pozvání a pobytu Jana Amose Komenského ke zřízení školy v Šaryském/Blatném Potoce (Sárospatak). Pozoruhodná je též dobová představa o ideální kazatelově ženě: mělo jít o „ctnostnou pannu“, skromnou, pracovitou a spořivou, prostou vším marnotratností a podporující s poslušností a sebezapřením kazatelskou či pastorační službu svého muže.

Nyní se stručně zmíním o příspěvcích českých účastníků: Mgr. Martin Jindra z ÚSTR a z Ústředního archivu a muzea Církve československé husitské vystoupil s příspěvkem *Cesta k zákazu Církve československé (hu-*

sitské) na Slovensku v roce 1939. Seznámil přítomné s osudy této církve v čase rozbití první republiky. Patřila tehdy mezi jednu z tzv. malých církví, kterým byla na Slovensku zastavena činnost z politických důvodů. Po podpisu mnichovské dohody a vídeňské arbitráže nastalo omezování náboženských obcí ČČS(H) na Slovensku. Církev ztratila sbory v Košicích, v Bratislavě-Petržalce a v Nových Zámčích. Přestaly se sloužit bohoslužby a vyučovat náboženství. Tři týdny po vyhlášení tzv. Slovenského štátu, 5. dubna 1939, byla činnost církve zakázána.

Mgr. Martin Flosman z Vojenského historického archivu hovořil na téma *Duchovní oddělení ministerstva národní obrany v letech 1946*. Představil složení a velení duchovní služby v poválečné československé armádě, která se po nucené válečné odmlce chystala navázat na prvorepublikové tradice pastorační péče o vojáky. Značnou pozornost v příspěvku věnoval též politickým zásahům vedoucím k definitivní likvidaci duchovní služby a perzekuci vojenských duchovních. Ta začala u těch, kteří za války působili v zahraničních československých vojenských jednotkách.

Mgr. Josef Mikulášek z Teologické fakulty Jihočeské univerzity v příspěvku *Mezikonfesijní vztahy a jejich odraz v životě a v apologetickém díle jezuitů Konráda Kubeše* zaměřil do období meziválečného, aby v něm popsal studiem dosud nepublikovaného pramene životní zkušenost méně známého jihočeského jezuita.

Prof. PaedDr. ThLic. Martin Weis, Th.Dr., dlouholetý pedagog Centra církevních dějin Jihočeské univerzity, vystoupil se sondou do archivních materiálů Jihočeského KV KSČ nazvanou *Konfesijní rozdíly jako nástroj politického boje v ideologii KSČ ve světle archivních materiálů jihočeského regionu*. Zpracoval v ní přístup KSČ k jednotlivým, místně zastoupeným církvím. Zaměřil se přitom na zneužívání konfesijních rozdílů a předsudků, s čímž komunisté ve

Martin Jindra z ÚSTR

Foto: Státní archiv v Bratislavě

své praxi a propagandě dovedně zacházeli. Snažili se zabránit projevům interkonfesijní spolupráce dokonce i v období Pražského jara a tím více za normalizace.

Autorka tohoto textu si vybrala pro své vystoupení osobnost *Jana Evangelisty Urbana*, někdejšího převora českých františkánů, publicisty, kazatele, organizátora Katolické akce a příznivce zapojení laiků do evangelizace. Urbana osobnost je poněkud opomíjena. Zájemce o reformaci může oslovit celoživotním akcentem na vstup laiků na půdu původně v církvi vyhrazenou pouze duchovním, k čemuž jako jeden z prvních přispěl právě Luther. V římskokatolické církvi se k uplatnění laiků při hlásání evangelia začalo více přistupovat až po 2. vatikánském koncilu. Pro slovenské posluchače mělo připomenutí Urbana zvláštní význam v tom, že byl obětí jednoho z prvních proticírkevních procesů 50. let, v němž byl odsouzen k vysokému trestu též zástupce slovenských redemptoristů Ján Ivan Mastiliak.

Stanislava Vodičková, DiS., rovněž z ÚSTR, si vytkla za cíl přiblížit posluchačům problematiku *Navazování*

ekumenických vztahů v koncentračním táboře Dachau během druhé světové války. Vyšla ze svědectví přeživších pamětníků o perzekuci v lágru určeném pro kněze a o sbližování různých konfesí navzdory nebo právě díky tamním extrémním podmínkám.

Konference umožnila nejen připomenout si z odstupu historického bádání odkaz Martina Luthera, ale též mimo jiné porovnat reformovaný i římskokatolický pohled na turbulentní období 16. až 17. století v Uhrách. Přítomní hojně diskutovali. Projevili též zájem o publikační činnost ÚSTR představenou tematickým výběrem knih, výstavních katalogů nebo novějších čísel revue *Paměť a dějiny* i časopisu *Securitas Imperii*. Citelným negativem byla nepřítomnost zástupců pražské evangelické teologické fakulty nebo fakulty husitské, popřípadě též odborníka, který by představil pohled např. maďarských kalvinů. Texty příspěvků (celkem jich bylo předneseno 30) budou v příštím roce publikovány ve sborníku vydaném Státním archivem v Bratislavě a ÚSTR.

Markéta Doležalová